

UNS CASOS DE POLISÈMIA DEL MOT *QUETSÈMPER*

Cosme AGUILÓ
Institut d'Estudis Catalans

Per un dels nombrosos treballs sobre ictionímia que devem a la sagacitat de Joan Veny, sabem, entre moltes altres coses, que el peix *Synodus saurus* és probablement a casa nostra l'espècie marina més afavorida per la diversitat lèxica, tant a nivell de sinonímia com de diatopisme. Ja fa més d'un quart de segle que el dialectòleg campaner va donar una mostra abundosa de la multiplicitat de denominacions que rep aquesta espècie d'escàs valor comercial (Veny 1996: 289-309). Aquell esplèndid treball, que focalitzava l'atenció sobre l'apel·latiu *quetsèmper* i les seves variants mallorquines —cal precisar que tal nom no apareix fora de la major de les Balears—, ha estat recentment reproduït en el llibre *Història lingüística dels nostres peixos* (Veny 2022: 141-157), una edició amb la qual l'Institut d'Estudis Catalans ha volgut homenatjar l'autor amb motiu de l'acompliment dels seus noranta anys, sempre amb l'esperança que durant la dècada vinent l'investigador mallorquí ens acabi d'omplir el cabàs peixater amb noves propostes etimològiques tan atractives com les anteriors.

És difícil donar una resposta convincent, si ens preguntam quina és la causa que fa que una determinada espècie vegetal o animal, o si voleu una cosa qualsevol, l'eina que es vulgui, sigui designada de tantes maneres. Què és el que provoca tan prolífica creativitat? És una qüestió difícil de dilucidar sobre la qual hem entretingut la nostra pensa diverses vegades sense arribar a trobar-hi el desllorigador. El fet és que el peix *Synodus saurus* està altament marcat com a espècie sobre la qual conflueixen magnànimes ambostes d'unitats lèxiques. Veny (2022: 141) n'ha arribat a reunir devuit, comptant-hi els mots vius, obsolets i fantasmes; una xifra, però, que encara és possible augmentar de manera notable a través de les informacions que proporcionen els mariners i pescadors de canya de les quatre illes. Pensam que és prudent esperar, per donar detalls de l'ampliació de la nòmina, fins a tenir la totalitat de les localitats baleàriques escorcollades en aquest sentit. Estam segurs que el resultat final d'aquesta recerca farà créixer més el nombre de lexemes de component eròtic al costat d'aquest *quetsèmper* originat, com ens ha mostrat Veny, en la litúrgia, ja que es tracta de la forma evolucionada d'un segment llatí extret de la segona part del *Gloria Patri*: «*Sicut erat in principio et nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen*». El dialectòleg de Campos explica en el seu estudi que d'aquest fragment de l'oració, marcat aquí en subratllat, interpretat com *en un quetsèmper* es va desprendre el lexema *quetsèmper* per designar una persona 'capbuit, eixelebrada, astuta, de

poc seny'. Uns parlants de la nostra població de Santanyi s'hi han referit fa poc usant igualment termes com 'capbuit, cosapoca', o dient que el mot defineix una persona que és «així com Déu l'ha feta», un individu que no ha fet cap esforç per millorar la seva formació. L'etimologista i dialectòleg campaner ens dona múltiples exemples dels sorprenents canvis semàntics que afecten els llatínisms en boca dels parlants, sorprenents perquè les noves accepcions cobren significats que no tenen res a veure amb els originals llatins. Resulta evident que els feligresos intentaven trobar sentit a les estranyes paraules d'una llengua per a ells inintel·ligible i que quan podien les feien entenedores mitjançant l'homonimització formal, sense que hi intervingués per res cap afinat semàntica. Així, la unitat de la lletania *ianua coeli* esdevenia en boca d'algun fidel poc instruït de la nostra població «ja no hi ha el cel» i, en un pla exclusivament jocós, sabem d'algun parlant felanitxer que transformava *Turrís eburnea* en «torra sa buina» i *Mater intemerata* en «matarem ta maretta».¹ Però en nombrosos casos en què no era possible aquesta homonimització els mots llatins podien adquirir qualsevol significat. El desplaçament des dels sentits expressats de 'capbuit, de poc seny, cosapoca' cap a un peix sense valor comercial com és el *Synodus saurus* va tenir un recorregut extremadament fàcil.

Tanmateix, resulta curiós que el peix en qüestió tenguí per una banda denominacions basades en la religiositat (*peix de Sant Francesc*, *llangardaix de Sant Francesc* i el mateix *quetsèmper* amb totes les seves variants fonètiques) i per l'altra designacions relacionades amb l'erotisme (*boixacriades*, *salta-en-cony*, *dragó pardal*...). Veny es pregunta si els apel·latius orientats cap a la religió haurien sorgit per contrarestar de manera eufemística els sinònims revestits d'erotisme.

Amb aquesta breu nota volem mostrar que a unes poques localitats mallorquines de l'interior, desconegudes òbviament d'un gruix important de la fauna marina, *quetsèmper* s'ha aplicat de manera més o menys paral·lela a altres éssers vius. Efectivament, a través de les enquestes per a l'*Atlas ornitòmic de les illes Balears*, realitzades conjuntament amb Antoni Mestre, el nom de *quetsèmper* va aflorar en tres entrevistes corresponents, dues a Porreres [kat'sempe] / [kat'sempe] i una a Montuïri [kat'sempe] (mapa 141), per designar el capsigrany (*Lanius senator*), un auell marcat igual que el peix per una elevadíssima sinonímia, tan accentuada que va obligar els autors de l'obra a representar-la en quatre mapes per tal d'evitar una atomització de símbols sobre la cartografia, que hauria estat desorientadora.

Què té de singular aquest auell per rebre un nom estigmatitzat per semes negatius? Doncs té uns costums estranys d'agressivitat, que sobten en un animal de mesures petites. Té l'hàbit d'aspidar els aliments de què es nodreix i així clava figues i ratolins a una branca punxeguda per anar fent rebost. A Eivissa diuen que és un pardal «molt nic». És el rei dels auells i, segons les contarelles populars, és capaç d'enganyar els altres per demostrar que arriba més amunt en el vol, fent ús de l'estratagema de col·locar-se sota l'ala del corb. Té esma per fer fugir la milana, molt més grossa que ell. És l'antítesi de la bonesa de la cadenera, que va treure els claus a Jesús crucificat i es tacà la cara de sang —així n'expliquen la coloració de les plomes de la cara, d'un vermell cridaner—. Per contra, davant el costum que té de clavar les preses a una punxa, hom diu que el *capxe-*

1. Informació que agraïm a Nicolau Dols, ratificada i precisada per Josep Grimalt.

rembote —una de tantes maneres d’anomenar el capsigrany— és xueta perquè va enclavar el Bonjesús. Recordem que el significat del nom del gènere, *Lanius*, és el de ‘carnisser’. Queda ben clar que és un aucell que, com el *Synodus saurus*, no aglutina simpaties.²

Vegem ara un cas d’aplicació del mateix nom a una espècie vegetal. Una enquesta realitzada amb dos informants per al futur *Atlas miconímic de les illes Balears*, en fase d’elaboració per qui subscriu, ha posat al descobert a la localitat mallorquina de Randa (terme d’Algaida) el nom de *quetsèmp* amb les variants fonètiques de [ket'sempɛ] i [kat'semper] per al bolet *Helvella crispa*, una espècie també marcada per alguna raresa vinculada a la negativitat. El mateix nom [kat'semper] per al mateix fong fou recollit a Algaida pel micòleg Carlos Constantino, a qui volem agrair la informació. El genèric *Helvella* alludeix a la coloració groguenca de l’espècie en concret (altres del mateix gènere no tenen res de groc i són fins i tot negreses). L’adjectiu CRISPA, postverbal de CRISPO ‘arrissar, encrespar’, està molt d’acord amb l’estructura recaragolada del capell, que li dona un aspecte molt diferent de la majoria dels bolets comestibles. És, però, un fong perillós si es consumeix cru. El micòleg Josep Siquier ens ha informat del risc de la seva ingestió, risc que desapareix si es bull o es torra a més de 60°, que és quan queden neutralitzades les toxines hemolítiques que conté, nefastes perquè poden destruir els glòbuls blancs de la sang. És un bolet insípid —qui subscriu n’ha menjats— de tronc cartilaginós, apreciat únicament per la textura. Els noms populars d’orella de llebre, orella de rata, orellana, que a hores d’ara n’hem recollit parlen per ells mateixos de la rara morfologia que té, com ho fa també el de *rebull*, anotat a Muro, que descriu amb un adjectiu substantivat la forma tan poc ortodoxa del capell. Aquest nom, provinent de *reüll*, presenta una consonant antihlàtica que en els seus orígens probablement era una labiodental que fou canviada per equivalència acústica.

Cal que diguem que aquestes denominacions, tant la que es refereix a l’aucell com les que designen el bolet, són avui raríssimes (a diferència del nom del peix, que sí que té una gran popularitat), ja que han estat recollides únicament de cinc informants i caçades durant l’ocàs dels bons informadors orals, que ara ja són minúscules agulles perdudes dins el paller ja un tant adulterat dels parlars illencs. Són captures de darrera hora de les quals per sort encara ens podem alegrar.

És el nostre parer que les particularitats ressenyades dels referents, tant les de l’aucell com les del bolet, no fan sinó reforçar tot el que Veny amb el seu mestratge habitual ens ha ensenyat respecte del peix.

2. Amb Antoni Mestre, estam a punt de concloure una obra que tracta aspectes de cultura popular referits als aucells en la qual explicarem aquests i més detalls sobre les creences que se circumscriuen a un animal tan singular.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ, Cosme / MESTRE, Antoni (2017): *Atles ornitòmic de les illes Balears*. Barcelona / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Institut d'Estudis Baleàrics.
- VENY, Joan (1996): «Erotisme i litúrgia en els noms del 'quetsémper' (*Synodus saurus* L.)», *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni Badia i Margarit*, vol. 3, p. 289-309. Barcelona: Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VENY, Joan (2022): «*Quetsémper*, entre l'erotisme i la litúrgia», *Història lingüística dels nostres peixos*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 141-157.

ANNEX

